

źródła monastyczne

47

źródła monastyczne

47

Redaktor serii: Ks. Marek Starowieyski

opracowania

10

GLAUCO MARIA CANTARELLA

COMITES

AULAE

COELESTIS

STUDIA Z HISTORII, KULTURY
I DUCHOWOŚCI CLUNY
W ŚREDNIOWIECZU

Redakcja naukowa:

**Tomasz Michał Gronowski OSB
Krzysztof Skwierczyński**

Przekład:

Andrzej Haase, Sylwia Jankowska, Monika Małecka,
Dorota Stanicka-Apostoł, Oskar Styczeń, Kamila Szczałuba

TYNIEC

WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW
KRAKÓW 2009

Redakcja tomu: Tomasz Michał Gronowski OSB, Jan Nieć

Korekta: Patrycja Gąsiorowska, Agnieszka Nieć

Projekt okładki i stron tytułowych: Andrzej Cieplucha

Imprimi potest: Opactwo Benedyktynów
L.dz. 61/2009, Tyniec, dnia 09.04.2009 r.
† Bernard Sawicki OSB, opat tyniecki

ISBN 978-83-7354-291-4 broszura
ISBN 978-83-7354-292-1 oprawa twarda
ISSN 1230-6711

© Copyright by TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów
ul. Benedyktyńska 37
30-398 Kraków
tel. +48 (12) 688-52-90
tel./fax: +48 (12) 688-52-95
e-mail: wydawnictwo@tyniec.com.pl
zamowienia@tyniec.com.pl
www.tyniec.com.pl

SPIS TREŚCI

OD REDAKCJI.....	9
PRZEDMOWA DO WYDANIA POLSKIEGO (<i>przekł. Monika Małecka</i>).....	13
WYKAZ SKRÓTÓW	17
1. NA MARGINESIE DZIEJÓW CLUNY (<i>przekł. Kamila Szczałuba</i>).....	19
Bernard Gros.....	19
Nowe daty powstania czterech listów Piotra Czcigodnego.....	31
2. PIOTR CZCIGODNY, KLASZTORY KLUNIACKIE W PÓŁNOCNYCH WŁOSZECH – INNY ASPEKT KRYZYSU MONASTYCZMU W XII WIEKU? (<i>przekł. Oskar Styczeń</i>).....	49
Dodatek	103
3. CLUNY, LYON, RZYM (1119–1142) (<i>przekł. Kamila Szczałuba</i>).....	109
4. KULTURA I EKLEZJOLOGIA W CLUNY (XII WIEK) (<i>przekł. Sylwia Jankowska</i>).....	145
5. CLUNY MIĘDZY PRZESZŁOŚCIĄ A PRZYSZŁOŚCIĄ W ŻYWOTACH ŚWIĘTEGO HUGONA (<i>przekł. Sylwia Jankowska</i>).....	189
6. CLUNY I PROWINCJA KLUNIACKA W LOMBARDII W XIV WIEKU (<i>przekł. Oskar Styczeń</i>)	237
Dodatek 1	277
Dodatek 2	281
Dodatek 3	291
7. CLUNY I ALPY (<i>przekł. Kamila Szczałuba</i>).....	303
8. STRÓJ MONASTYCZNY – JEGO POCZĄTKI I SYMBOLIKA (<i>przekł. Dorota Stanicka-Apostoł</i>)	327
Cluny – przedtem i potem.....	330
Oko świętego Bernarda.....	335

Kolor.....	338
Elegancja jak u świeckich. Futra i wydatki	341
Luksusy mnichów.....	346
9. <i>POLIRONE CLUNIACENSE</i> (przekł. Oskar Styczeń).....	351
10. MNISI KLUNIACCY W LOMBARDII: ŚWIADECTWA I ŚLADY – CZYLI O MNISZKACH Z CANTÙ I CERNOBBIO (przekł. Dorota Stanicka-Apostoł, Oskar Styczeń).....	383
11. CZYTAJĄC PONOWNIE ŻYWOTY MAJOLUSA. KILKA UWAG – KILKA HIPOTEZ (przekł. Monika Małecka).....	415
12. KLUNIACI NA DROGACH EUROPY (przekł. Andrzej Haase).....	451
13. PRZESTRZEŃ MNICHÓW (przekł. Monika Małecka)	485
14. POSŁOWIE DO CZWARTEGO WYDANIA <i>I MONACI DI CLUNY</i> (przekł. Dorota Stanicka-Apostoł).....	533
15. DZIEWICTWO I CLUNY (przekł. Oskar Styczeń)	537
16. NA MARGINESIE DZIEJÓW CLUNY – RAZ JESZCZE (przekł. Kamila Szczałuba)	559
Cluny, śmierć i papiestwo na początku XII wieku.....	559
Kilka uwag na temat Hugona z Semur i jego czasów	566
17. MNISI Z CLUNY – HISTORIA I DUCHOWOŚĆ. UWAGI O HISTORIOGRAFII OSTATNIEGO PIĘĆDZIESIĘCIOLECIA (przekł. Kamila Szczałuba).....	577
18. <i>DIVERSI SED NON ADVERSI</i> . RÓWNOWAGA – ZACHWIANIA – NOWA RÓWNOWAGA – W INSTYTUCJACH KOŚCIELNYCH XII WIEKU (przekł. Sylwia Jankowska).....	605
19. CZY ISTNIAŁ „MODEL KLUNIACKI”? (przekł. Dorota Stanicka-Apostoł, Kamila Szczałuba)	629
PIERWODRUKI PRAC.....	663
BIBLIOGRAFIA G.M. CANTARELLI (WYBÓR)	665
INDEKS IMION I NAZW WŁASNYCH.....	671

*1100 lat temu
założono opactwo w Cluny*

Na poprzedniej stronie:
Zwornik sklepienia piątego przęsła narteksu bazyliki Cluny III
(1. poł. XII w.), z przedstawieniem Baranka Paschalnego;
w otoku inskrypcja:

+IN CELO MAGNUS HIC PARVUS SCULPOR AGNUS

(Tu mnie Barankiem wyrzeźbiono małym,
W niebie zaś jestem wielkim i wspaniałym).

przekł. Elwira Buszewicz

OD REDAKCJI

Glauco Maria Cantarella urodził się w 1950 roku w Recanati. Studia ukończył w Scuola Normale Superiore w Pizie (1975), gdzie zgłębiał historię średniowiecza pod kierunkiem prawdziwych sław włoskiej mediewistyki, Ovidio Capitaniego i Cinzio Violante. Zawodowo związany jest z Università degli Studi di Bologna, gdzie wykłada między innymi historię Emilia Romagna w średniowieczu, dzieje średniowiecznej myśli politycznej oraz historię Europy. Profesor Cantarella jest szefem specjalistycznego studium Uniwersytetu Bolońskiego poświęconego kulturze średniowiecznej i archiwistyce oraz koordynatorem naukowym studiów doktoranckich na tejże uczelni. Jest członkiem Rady Naukowej Istituto Storico Italiano per il Medio Evo (Rzym), a także IGK-Politische Kommunikation (Frankfurt nad Menem). Prowadzi liczne projekty wydawnicze, między innymi koordynuje projekt „książek mówionych” dotyczących historii średniowiecza (*Brontéion*, Bolonia).

Jednym z głównych obszarów badawczych Cantarelli jest problematyka związana z wielką reformą Kościoła, zwaną potocznie reformą gregoriańską. Wyszedł on od badań nad pontyfikatem papieża Paschalisa II (któremu to tematowi poświęcił trzy monografie), aby cofnąć się następnie do czasów Grzegorza VII, a ostatnio do jeszcze wcześniejszej myśli i twórczości Piotra Damianiego. Jak badacz sam zauważył w jednym ze swoich artykułów, wielu historyków średniowiecza, których zajmowały czasy Paschalisa II, zaczęło badać następnie pontyfikat jego wielkiego poprzednika, bez którego XII-wieczny Kościół byłby z pewnością inny. W swojej książce

poświęconej Grzegorzowi VII nakreślił portret papieża „rewolucjonisty”, który – dążąc do przystosowania otaczającej go rzeczywistości do miary św. Piotra – niejako przy okazji i być może w sposób nieplanowany zmienił Kościół i całą ówczesną rzeczywistość polityczną. Natomiast wiele postulatów i dążeń z czasów Grzegorza VII zostało sformułowanych w połowie XI wieku w kręgu wielkiego teologa, rygorysty moralnego i eremity Piotra Damianiego. Stąd studia na twórczością przeora z Fonte Avellana i jego traktatami. Kolejnym polem badawczym G.M. Cantarelli są dzieje sycylijskich Normanów oraz – przede wszystkim – kultura, jaka kształtowała się na dworach normañskich władców.

Od samego jednak początku swojej drogi naukowej boloński historyk prowadził badania nad fenomenem Cluny. Jest to poniekąd oczywiste, gdyż nie sposób zrozumieć bardzo wielu zjawisk XI i XII-wiecznej Europy bez Cluny i jego świętych oraz charyzmatycznych opatów, a jeśli już ktoś dał się porwać urokowi kluniackiego fenomenu, to – jak sam Autor napisał po latach badań: „Trzeba przyznać, że od Cluny nie można się uwolnić, pozostaje ono ciągłym wyzwaniem dla historyka”, gdyż istotnie jest ono niejako kryształowym pryzmatem skupiającym wiele nurtów historiografii.

W prezentowanej książce zebraliśmy dziewiętnaście tekstów, które – zgodnie z sugestią Autora – zostały ułożone w porządku chronologicznym ich powstawania. Bowiem jego intencją było ukazanie drogi naukowej, jaką przebył w ciągu trzydziestu ostatnich lat. Poczawszy od pierwszych (pisanych świeżo po studiach), erudycyjnych i źródłowych analiz (jak choćby listy Piotra Czcigodnego), poprzez stopniową ewolucję w kierunku problemów bardziej ogólnych i przekrojowych (habit, podróże, pojęcie przestrzeni w świecie

mnichów). Widać również stopniową ewolucję podejmowanej chronologii: punktem wyjścia były problemy eklezjologii Piotra Czcigodnego w pierwszej połowie XII wieku, z czasem Autor zwrócił się w stronę jego poprzedników, przede wszystkim św. Hugona Wielkiego (XI wiek), św. Majolusa i Odoną (X wiek).

Wśród ogromnej ilości prac dotyczących Cluny studia G.M. Cantarelli wyróżniają się wnikliwością, krytycyzmem i znakomitą erudycją, z jaką Autor odczytuje źródła, lecz przede wszystkim „nieufnością” względem wielu utrwalonych w historiografii opinii czy nawet mitów: Cluny wielkie i jednorodne, systematycznie i planowo „podbijające” Europę, budujące wszechogarniającą strukturę... To polemiczne (ale i refleksyjne) podejście Autora widać najwyraźniej w ostatnim, zamykającym tom studium, które zostało poświęcone pytaniu: czy istniał model kluniacki, taki właśnie wszechogarniający i wszystko wyjaśniający? Może należałoby mówić raczej o kluniackiej obecności, używając cudzysłowu i nie o „polityce Cluny”, a raczej o działaniach konkretnych jego opatów?

W polskiej literaturze naukowej w zasadzie brak (poza drobnymi wyjątkami czy podręcznikowymi informacjami) studiów poświęconych burgundzkiemu opactwu. Jubileusz 1100-lecia powstania Cluny skłania do przybliżenia jego skomplikowanych i zarazem fascynujących dziejów. Ale chcemy przedstawić nie tylko prosty i syntetyczny wykład kluniackiej historii, lecz także (a może bardziej) ukazać, jak odczytywać i rozumieć źródła z odległej epoki; pułapki, w które można wpaść, podążając utartymi szlakami, słowem, uchylić niejako kulisy warsztatu historyka...

Przy redagowaniu tak różnorodnych i powstałych w przeciągu wielu lat tekstów nie zawsze udało się

nam zachować konsekwencję, co dotyczy zwłaszcza oddawania pisowni imion i nazw własnych. Zasadniczo przyjęliśmy formy spolszczone lub w uzasadnionych przypadkach zlatynizowane; w niektórych zasadne natomiast wydawało się pozostawienie zapisu oryginału. Mamy jednak nadzieję, że wspomniane niekonsekwencje czy powtórzenia raczej zachęcą wnikliwych Czytelników do poszukiwania form lepszych i może bardziej trafnych, co byłoby jak najbardziej zgodne z myślą i pragnieniem Autora.

Na końcu zamieszczamy spis pierwodruków artykułów publikowanych w niniejszym tomie oraz obszerny wybór prac G.M. Cantarelli. Uzupełnienia dokonane przez nas w tekstach i przypisach (za zgodą Autora) podajemy w nawiasach kwadratowych.

Oddając z prawdziwą przyjemnością w ręce polskiego Czytelnika wybór studiów kluniackich profesora Cantarelli, chcemy złożyć Autorowi wyrazy wdzięczności nie tylko za akceptację pomysłu opublikowania po polsku jego prac, lecz przede wszystkim za życzliwość i wszechstronną pomoc, którą świadczył nam w trakcie przygotowywania niniejszej książki.

Mamy nadzieję, że zebrane tu teksty, które odzwierciedlają wieloletnią drogę badawczą G.M. Cantarelli, wynikającą z fascynacji burgundzkim opactwem, jego dziejami i kulturą, zainspirują Czytelników do dalszych, własnych już przemyśleń i poszukiwań. Bo, istotnie, „trzeba przyznać, że od Cluny nie można się uwolnić”...

Tomasz Michał Gronowski OSB
Krzysztof Skwierczyński

PRZEDMOWA DO WYDANIA POLSKIEGO

Jest frazesem mówienie, że okazje, takie jak ta, przynoszą zaszczyt samemu zainteresowanemu. Frazesem, ale jakże prawdziwym.

Okazje takie stanowią również źródło prawdziwego zakłopotania, choć przeplatane radością. Ponieważ zadaję sobie pytanie, cóż takiego zrobiłem w moim życiu uczonego, aby tak bardzo przykuwać uwagę... I wydaje się to wręcz niewiarygodne...

W tym przeglądzie prac o Cluny, który polscy przyjaciele postanowili zebrać, czytelnik nie dostrzeże nic innego, niż trwającą wiele długich lat wędrówkę naukową. Jak będzie się można zorientować, nie chodzi o drogę w pełni jednorodną. Często znajdują w niej odzwierciedlenie sugestie wynikające z innych zagadnień, którymi w danym momencie się zajmowałem. I to właśnie, mam nadzieję, mogło sprawić, że wątek kluniacki stawał się coraz bardziej złożony i, co byłoby pożądane, coraz bogatszy, poszerzając się o nowe informacje i nowe elementy, a nade wszystko, rodząc nowe pytania oraz nowe zainteresowania. Nawet jeśli podstawowe tematy pozostały takie same, jak za czasów mojej młodości, a mianowicie: eklezjologia, czyli rozważania o instytucjach kościelnych, o ich roli i funkcjach; instytucje, to znaczy ich funkcjonowanie i przemiany; punkty krzyżowania się historii, myśli i instytucji, ich wzajemne oddziaływanie i specyficzne zmiany; modele (rozważań, instytucjonalne) i ich różne zastosowania; misterna próba odczytania historii poprzez źródła, które często zostały przygotowane tak, aby nie opowiedzieć historii... To wszystko. Bardzo banalne, jak widać.

Zakładając taki przebieg drogi, na plan pierwszy wyłaniają się, co oczywiste, kwestie, które należałoby ponownie rozpatrzyć, błędy, którym należałoby zaradzić, opinie wymagające ponownego przemyślenia, sprzeczności do załagodzenia lub rozwiązania: historiografia żyje w prawdzie historycznej i, jak wszystkie poczynania naukowe, czerpie energię życiową również z intuicji i z błędu. Biada temu, kto myśli, że jest wcieleniem doskonałości! Poza tym oszukiwanie samego siebie może stać się pożyteczne w niektórych (nielicznych) okolicznościach życia, ale zazwyczaj jest pokusą, której trzeba unikać jak ognia, jeśli chce się żyć naprawdę... Moje błędy i moje uchybienia są tutaj, przed oczami wszystkich, tak jak przed oczami wszystkich jawi się fakt, że przeszedłem od młodości do wieku dojrzałego, a nawet bardziej niż dojrzałego, oraz z jednego świata do drugiego, bardzo odmiennego. Również to, być może, znajduje odbicie w moich badaniach, aczkolwiek jestem pewnie ostatnią osobą zdolną to zauważyć.

W każdym razie, ze zrozumiałych powodów, nie mogę zrobić nic innego, jak zachować milczenie.

Nie mogę jednak przemilczeć największej satysfakcji, największej (jak myślę), o jakiej może marzyć historyk: mianowicie o tym, że zainspirował nowe badania ze strony nowych pokoleń uczonych i dzięki osobom, których często nigdy nie poznał bezpośrednio; osobom, z którymi później nawiązała się bliska przyjaźń i powstał otwarty oraz szczery krąg refleksji i dyskusji, nie wylegantowany, nie akademicki, ale rzeczywisty: słowem, badania naukowe, które nabrały wymiaru ludzkiego i stały się przyjacielskim porozumieniem, a w swoim czasie źródłem nieustannie odnawianego bodźca intelektualnego, twórcą coraz bardziej pogłębianej przy-

jaźni osobistej... Prawdziwe *perpetuum mobile* – Platon zapewne nie miałby nic przeciwko temu...

Miałem ogromne szczęście, że to wszystko mi się przydarzyło, niniejszy tom jest tego dowodem. I za to szczęście *à part entière*, którego nie wszyscy mogą zaznać (ponieważ, jak mawiał Mały Książę, „tout le monde n’a pas eu un ami”), muszę złożyć podziękowanie – podziękowanie całkiem osobiste i głębokie: niezwykle skomplikowanym, zawiłym i jakże intrygującym mniemom kluniackim.

Za urok i fascynację Cluny.

Glauco Maria Cantarella
w Bolonii, koniec lipca 2008

WYKAZ SKRÓTÓW

- BB – *Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny*, formé par A. BERNARD, complété, révisé et publié par A. BRUEL, vol. I–VI, Paris 1876–1903
- BHL – *Bibliotheca Hagiografica Latina antiquae et mediae aetatis*, Bruxelles 1898–1901
- CCL – *Corpus Christianorum. Series Latina*, I–, Turnholti 1953–
- CCCM – *Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis*, I–, Turnholti 1966–
- CCM – *Corpus consuetudinum monasticarum*, I–, Siegburg 1963–
- CHARVIN – *Statuts, chapitres généraux et visites de l'ordre de Cluny*, éd. par G. CHARVIN, t. I–IX, Paris 1965–1982
- COWDREY – H.E.J. COWDREY, *Two Studies in Cluniac History 1049–1126*, *Studi Gregoriani* 11 (1978)
- Ep.* – *Epistola, epistolae* – listy
- EYNDE – D. VAN DEN EYNDE, *Les principaux voyages de Pierre le Vénérable*, *Benedictina* 15 (1968), s. 59–87
- HALLINGER – K. HALLINGER, *Gorze-Kluny. Studien zu den monastischen Lebensformen und Gegensätzen im Hochmittelalter*, Romae 1950–1951, (*Studia Anselmiana*, 22–25)
- JL – *Regesta pontificum Romanorum*, ed. P. JAFFÉ, S. LÖWENFELD, Leipzig 1885–1888
- LAMMA – P. LAMMA, *Momenti di storiografia cluniacense*, Roma 1961, (*Studi Storici*, 42–44)
- The letters* – *The Letters of Peter the Venerable*, ed. with an introd. and notes by G. CONSTABLE, vol. I–II, Cambridge Mass. 1967, (*Harvard Historical Studies*, 78)
- MGH – *Monumenta Germaniae historica*, Hannover–Leipzig–Berlin 1826–
- MGH SS – *Scriptores, in folio*
- MGH SS rer. Merov. – *Scriptores rerum Merovingicarum*

- MGH Briefe d. dt. Keiserzeit – *Die Briefe der deutschen Kaiserzeit*
- MGH SS rer. Germ. – *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*
- MGH DD O II, III – *Diplomata (Urkunden). Otton II, III*
- MGH Epp. – *Epistole, (in Quart). Epistole Merovingici et Carolini aevi*
- MGH Ldl. – *Libelli de lite imperatorum et pontificum*
- MGH QQ zur Geistesgesch. – *Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters*
- I monaci* – G.M. CANTARELLA, *I monaci di Cluny*, Torino 1993
(i trzy kolejne wydania)
- PL – *Patrologiae cursus completus. Series latina*, t. 1–217,
ed. J.-P. MIGNE, Paris 1844–1904
- RegBen – ŚW. BENEDYKT Z NURSI, *Reguła*, przekł. A. ŚWIDERKÓWNA,
Kraków 2005³
- SBO – *Sancti Bernardi Opera*, vol. I–IX, recensuerunt
J. LECLERCQ, C.H. TALBOT, H.M. ROCHAIS, Romae
1957–1977
- ŹrMon – *Źródła Monastyczne*, t. 1 –, Kraków 1993–
- ŹrMon14 – J. LECLERCQ, *Miłość nauki i pragnienie Boga*, przekł.
M. BORKOWSKA, red. nauk. J.A. SPIEŻ, Kraków 1997